

Јоханес ГЛАСНЕК (Хале, ГДР)

МЛАДОТУРСКАТА РЕВОЛУЦИЈА ОД 1908 И УЛОГАТА НА КЕМАЛ АТАТУРК

Историското истражување уште од почетокот на триесетите години се занимава со прашањето каква улога одиграл подоцнежниот основач на Турската република, Кемал Ата-турк, веќе во Младотурската револуција. При ова два аспекта заслужуваат внимание: од еден аспект ова прашање дозволи повеќе светлина да се фрли во предисторијата на револуционерната организација во турската армија, којашто во 1908 година крена востание во Македонија. Од друг аспект со ова се третира важен период од биографијата на Кемал Ататурк и се постави прашањето во која мера одделните автори ја процените научно оваа историска личност, т.е. тргнувајќи од социјално-економските и политички настани од времето или пак тие вршеле едно плитко, во буржоаската историографија вообичаено, хероизирање на Кемал Ататурк.¹⁾

За да може правилно да се одмери светско-историската размера и вредност на дејноста на Ататурк во овој период, изгледа дека е најпрвин нужно претходно да се изнесат неколку општи констатации во врска со предисторијата на револуцијата од 1908.

Во епохата на капитализмот и буржоаските национални држави, османската заедница на народите претставуваше ист таков анахронизам како и Хабзбурговската монархија или рускиот царизам, анахронизам во двојна смисла.

Оваа феудална држава за којашто е значајно дека го носеше името не по својот народ, туку по династијата на Османлиите, мораше еднаш да стане пречка за буржоаскиот национален развиток на Јужните Словени, Ерменците, Арапите дури и на самиот турски народ. Најразлични групи го водеа национално-револуционерното движење против османлиската туѓин-

¹⁾ За преценка на многубројните биографии на Кемал Ататурк спореди Јоханес Гласнек (Johannes Glasneck), Кемал Ататурк во историографијата, во: Zeitschrift für Geschichtswissenschaft 9/1971, стр. 1154 и след.

ска власт: така во Македонија 1893 се создаде „Внатрешна македонска револуционерна организација“ којашто се бореше, како против Турците, така и против пропагандата од Австро-Унгарија за ослободување на Јужните Словени од феудалниот и туѓинскиот јарем. Во Сирија од 1904 арапскиот Татковински сојуз тежнеше кон одделување на арапските провинции од Османлиското царство додека во Египет, којшто номинално припаѓаше уште кон Турција, но од 1882 беше окупиран од британските колонијални господари, Мустафа Камил, а од 1907 Националната партија го бараше повлекувањето на Англичаните. Овие центрифугални сили на политичко подрачје ги оразуваа социјално-економските процеси. И во Османлиското царство се создадоа мануфактури што преработуваа памук и свила, подоцна се појавија и фабрики за тутун и килими. Во рацете на нетурската буржоазија, особено Грците и Ерменците, се насобраа капиталите коишто потекнуваа од надворешната, односно од внатрешната трговија.

Со тоа ние веќе ја допирнуваме втората страна од анахронизмот на Османлиското царство, неговиот заостанат феудално-апсолутистички, општествен и државен поредок. Слабите никулци на еден индустриски развој само бедно вегетираа. Недостигаа внатрешен пазар. Состојбата на градовите и трговијата во внатрешноста на Османлиското царство беше во иста мера жалосна. Селанецот немаше средства за купување индустриски производи. Селанецот во Османлиското царство со векови беше експлоатиран како од државата, така и од големопоседникот. Измените што ги презеде султанскиот режим во текот на 19 век во феудалната структура за да добие повеќе финансиски средства за одбрана од нападите однадвор и од востанијата во внатрешноста, доведоа само до образување на нов слој големопоседници — аги. Тие поседуваа две третини од целокупното земјиште. Кон давачките и услугите за агата, којшто го владееше селото, доаѓаше уште „десетина“, „ушур“, што државата го собираше преку слабо платени службеници, коишто од своја страна уште дополнително го ограбуваа селанецот за да се обезбедат себеси со тоа. Многумина селани ја напуштаа својата земја и тргнуваа в планини за да се борат против социјалното и национално угнетување. Во планините на Балканот, на Ерменија и Либанон, па и во турска Мала Азија се создадоа такви селански борбени чети.

Врз основа на таквата заостаната социјално-економска структура на султанот и на владеечката феудална класа на просто им недостигаа материјални средства за да го запрат сè поголемото распаѓање на царството. Поради тоа од Кримската војна (1853—1856) наваму османлиската влада почна да зема заеми на паричните пазари во Париз и Лондон. Кога 1876 владата во Истанбул мораше да објави државен банкрот, бидејќи државниот долг беше се покачил на 200 милиони

фунти стерлинзи, на странскиот капитал сите врати му беа ширум отворени. На 20 декември 1881 година, година, кога се роди Кемал Ататурк, европските финансиски магнати уговорија со владата на султанот основање на „Отоманска управа на долговите“. Од тогаш тие ги контролираа турските финансии и целокупниот стопански живот. Францускиот, британскиот, а подоцна во сè поголема мера и германскиот капитал во турското стопанство добиваа сè поголемо поле на дејствување. Големите сили преку „капитулации“ и „право“ за „заштита“ на одделни национални или религиозни малцинства се мешаа во внатрешните работи на царството.

Сепак ривадството помеѓу големите сили на османлиската политика ѝ даваа уште значителни можности за лавирање. Како мајстор во оваа вештина се покажа султанот Абдул Хамид II, којшто владееше од 1876 година. Тој го укина либералното движење на „Младите Османлии“ и наскоро потоа го укина уставот што беше го изработил и објавил 1876 година великиот везир Мидхат-паша. Абдул Хамид владееше како апсолутен владетел за да ја продолжи на тој начин егзистенцијата на реакционерната феудална класа. Неговите владеечки методи се движеа од „казнени“ експедиции против Македонија, Албанија и масакри во Ерменија до големи подмитувања со кои им се затгнуваа устите на водечките лица од опозицијата. Тајна полиција, шпиони и демагошка панисламска пропаганда го надополнуваа Хамидовиот владеечки систем.

Но различните стремежи за социјална правда, за демократски слободи и национална независност не можеа веќе да се запрат ниту со најбруталното оружје на феудалната реакција. Револуционерното движење ги опфати не само угнетените јужнословенски народи, Ерменците и Арапите, туку и турските селани, а најпосле и цивилната и воената турска интелигенција. Во дејствителност овој слој ги застапуваше интересите на турската трговска буржоазија, чијшто развој се наоѓаше во првите зачетоци, како и интересите на либералните земјопоседници. Идеолошки подготвено од турските просветители Ибрахим Синаси (1826—1871), Зија (1825—1880), а пред сè од Намик Кемал (1840—1888) политичката дејност на „младотурското“ движење отпочна на 21 мај 1889 со основањето на тајната организација „Единство и прогрес“ од страна на студентите на Воената медицинска школа во Истанбул.

Ова наскоро се прошири на другите воени училишта во Истанбул, меѓу останатите и Воената академија „Харбие“. На преминот од 19 кон 20 век се создадоа и во различните градови на Мала Азија „комитети“ и „федерации“ на турските либерали, коишто официјално не ѝ припаѓаа на организацијата „Единство и прогрес“, но беа во тесен контакт со неа.

Едновременно во Париз се собраа околу Ахмед Риза „младотурците“ што беа изгонети во егзил. Тој, според позитивис-

тичката социјална наука на Огист Конт, сакаше во Османлиското царство да ги оствари нужните измени под паролата „Ред и прогрес“. Сепак вакви рецепти од перата на идеолозите на **заситената** и **реакционерната** француска буржоазија на луѓето во Истанбул не им беа од помош. Многубројните апсења и испраќања во егзил, коишто ѝ се закануваа на јатката од нивната организација, ги натераа 1896 да донесат решение за насилно соборување на султанот. Но заговорот беше провален и пресудите на воениот суд во годините 1897/99 ја запреа привремено работата на тајната организација. Абдул Хамид, ветувајќи реформи и не штедејќи пари, успеа и голем број од младотурците што живееја во егзил да ги поттикне да се вратат назад.

Програмата на младотурската опозиција имаше буржоаско-националистички карактер и поради тоа беше несложна, а освен тоа во обемот на своите барања таа беше мошне скромна што беше последица на нискиот степен на развитокот на националната турска буржоазија. Напредно беше тоа што младотурците сакаа да го отстранат апсолутистичкиот режим на Абдул Хамид и пак да го стават на сила уставот од 1876. На **сите** припадници на Османлиското царство требало да им се дадат истите граѓански слободи, а исламот требало да се прилагоди на модерните животни услови. Младотурците се бореа исто така и против тѹторството на европските големи сили. Реакционерната страна на нивната програма се состоеше во тоа што тие борбата за независност на нетурските народи ја сметаа за предавство спрема заедничката „османлиска татковина“ и за своја највисока цел го сметаа запазувањето на нејзиниот интегритет. Тие исто така имаа малку разбирање за бедната положба на широките народни маси, особено селаните. На некаков апел кон овој народ за урнување на постојниот режим мислеше само радикалното крило на движењето.

Околу 1905 година во тесна врска со руската буржоаско-демократска револуција, младотурските тајни организации добија нов поттик. Отпочна непосредното подготвување на револуцијата од 1908 година. Во тоа време почнува и политичката дејност на Мустафа Кемал. Таа е тесно поврзана со прашањето како по малку години се оформија одново тајните организации што беа разбиени 1897/99, особено внатре кај помладите офицерски кадри.

Мустафа Кемал²⁾ роден 1881 година во Солун, во малограѓанска средина, по свршени војнички школи во Солун и Битола, дојде 1899 на Воената школа и најсетне 1902 на Воената академија во Истанбул. Талентираниот млад офицер ги читаше скришум, како и неговите другари, делата на француските и турските просветители. Во Воената академија тој ѝ се при-

²⁾ Најсигурните податоци за надворешниот животен пат на Кемал Ататурк ги дава полуслужбената биографија: Atatürk, изд. Commission Nationale Turque pour L'UNESCO, Ankara 1963.

дружи на една мала тајна организација, зборуваше на нејзините митинзи и составуваше стихотворби и статии за еден со рака пишуван илегален весник со којшто овие офицери сакале и на другите членови на Академијата да им ги соопштат своите мислења за недостатоците во управата и политиката на земјата и да ги придобијат за ова. Кратко време по тоа, откако Мустафа Кемал на 11 јануари 1905 ја беше напуштил Воената академија со чин генералштабен капетан, полицијата врз основа на една денунцијација ја уапси целата група. Сепак по двомесечен затвор офицерите беа пуштени пак на слобода. Мустафа Кемал доби команда кај 30-от коњички полк во Дамаск со налог да се откаже од секоја понатамошна политичка дејност. Неговата поранешна желба да биде испратен во 3-от армиски корпус во Македонија, не му се исполни, напротив тој најпрвин во документите доби забелешка, којашто му забрануваше да престојува во својот роден град Солун.

Оваа забрана не дојде случајно, бидејќи и на султанската влада во Истанбул ѝ беше познато дека нејзините противници особено го сакаа овој град. По Истанбул и Измир, Солун беше во земјата трет по големина пазар на надворешната трговија, во него се наоѓаше значителен дел од тутунската индустрија, а со тоа и тутунските работници и многумина ситни занаетчи. Различните народности, населени во градот, македонската полиција, раководена од европски офицери и фрамасонските ложи што беа под заштита на странските амбасади, даваа разновидни можности за засолнување од Абдул Хамидовата полиција. Освен тоа, младотурците можеа од тука да воспостават директен контакт со „Внатрешната македонска револуционерна организација“ — водечкото селанско движење во Македонија и жариштето на антифеудалната народна борба. Од Солун се протегаа и конците кон младотурскиот емигрантски центар во Париз.

Затоа и Мустафа Кемал се стремеше што е можно поскоро да стапи пак во контакт со Солун. Развитокот на тајните револуционерни организации во 1905 и 1907 не можеше досега наполно да се согледа, различните податоци се директно противречни.

Најпрвин да ги изнесеме фактите, коишто врз основа на резултатите од поновите истражувања можат да се сметаат за сигурни: турските историчари Афет Инан³⁾, Хусрев Сами Кизилдоган⁴⁾, Ф. Р. Унат⁵⁾, како и Америанецот Ремсауер⁶⁾ и

³⁾ Afet Inan, La Société „Patrie et Liberté“, во: Belleten (Анкара), 2/1937, стр. 299 и след.

⁴⁾ Hüsrev Sami K'z'ldogan, Vatan ve Hürriyet = Ittihat ve Terakki, во: Belleten 3—4/1937, стр. 619 и след.

⁵⁾ F. R. Unat, Atatürk'ün II. Mesrutiyet inkilab'n'n haz'rlanmas' ndaki rolüne ait bir bilgi, во: Belleten, том XXVL 1962, бр. 102, стр. 339 и след.

⁶⁾ E. E. Ramsaur, The Young Turks. Prelude to the Revolution of 1908, Princeton 1957, стр. 95 и след.

советските научници како А. Ф. Милер⁷⁾ и Г. З. Алиев⁸⁾ тргнуваат од тоа дека Мустафа Кемал одиграл значителна улога при подготвувањето на револуцијата од 1908 година. Тоа се должи на турските податоци од 1912, податоците на еден германски офицер — инструктор од 1913 и на соодветните податоци на Мустафа Кемал во интервјуи и во неговата биографија.⁹⁾ Извештајот на генерал мајорот Имхов¹⁰⁾ на којшто во истражувањето досега му се обрнуваше мошне малку внимание, ќе го дадеме тука во изводи:

„Според податоците на турските офицери д-р мед. Хади Мустафа го основал првиот воен комитет во 1321 (1905) година во Дамаск. Првите малубројни приврженици биле офицери и службеници од 5-от армиски корпус. Потоа пропагандата се прошири и Солун бил избран како поле за дејствување. Вице мајорот Мустафа Кемал бег основал таму нов комитет под името „Конституционален комитет Хуриет“ (т.е. слобода — Ј.Г.). Кога пристигнал таму, стапил во врска со Исмаил Махир бег..., со капетанот Тахир бег, со поручникот Хаки Баха бег и уште со некој петти непознат офицер. Овие пет лица го образувале првиот ослободителен комитет во Турција и врбувале приврженици. Секој образувал нов комитет, чиешто членови не ги познаваа членовите на другите комитети. Сепак во почетокот успехот не беше голем.

Подоцнежниот министер на внатрешните работи Талаат бег..., противник на Хамидовиот режим на самоволне, без да знае за овие веќе основани комитети, решил да основе исто така комитет со цел државата да ја ослободи од деспотизам. Тогаш насекаде имаше достатно енергија и добра волја, но недостигаше поврзаност и заедничка програма. Талаат го придобил сега и капетанот Наки бег, а овој го извести за постоењето на веќе постојниот комитет. Сега се изработи нова проширена програма, конституирањето на комитетот и неговата внатрешна организација, како и акциониот план бса земен по постапка, а средствата за изведување разгледани.“

Иако изнесувањето на Имхоф содржи различни неточности, сепак ова има голема предност што не постои никакво сомнение во тоа дека овие податоци потекнуваат од турски офицери и тоа од времето кога Мустафа Кемал политички одвај можеше да биде познат. Намерата за некое дополнително

7) Во предговорот кон: Атајорк К. Избранные речи и выступления Изд. А. Ф. Миллер, Москва 1966.

8) Г. З. Алиев, Турция в период правления Младотурок (1908—1918 год.), Москва 1972, стр. 66 и след.

9) Спореди *Leipziger Zeitung* од 5. октомври 1922, *Moustafa Kemal Pacha, Sa Biographie d'après le nouvel annuaire officiel de Turquie*, во: *Revue du Monde Musulman*, том 63 (1926), стр. 149 и след.

10) Генералмајор Д. Имхоф, (D. Imhoff), Создавањето на целта на Комитетот за единство и прогрес, во: *Светот на Исламот (Die Welt des Islams)* 3—4/1913, стр. 174 и след.

хероизирање, којашто можеби лежи во основа на турските изнесувања од триесеттите години, како што на пример тоа Брокелман го претполагаше,¹¹⁾ отпаѓа. Подоцнежните изјави на Ататурк и споменатите турски изнесувања во никој случај не ја измениле во основни црти сликата што ја дал Имхоф, туку само ја конкретизирале и прецизирале. Според тоа за настаните во воените тајни организации од 1905 до 1907 се добива следнава слика:

Мустафа Кемал во Сирија од сопствено гледиште ја запознал бруталната угнетувачка машинерија на османлискиот султан против арапскиот народ. Меѓу офицерите во гарнизонот во Дамаск тој најде истомисленици, коишто беа спремни да го урнат деспотскиот режим на Абдул Хамид. Еден ден тој и неговиот другар, капетанот Мүфит, на пазарот во Дамаск се запознаа со некој д-р Мустафа бег, којшто таму држеше мал дуќан. Се покажа дека овој лекар поради револуционерната дејност на Медицинската школа бил затворен, а потоа изгонет во Дамаск. Тука тој собрал околу себе истомисленици и основал мала тајна организација. И обајцата офицери без премислување ѝ се придружија на организацијата во ноември 1906 година. Групата си се нарече „Татковина и слобода“ и Мустафа Кемал наскоро стана нејзина водечка глава. Организацијата се прошири меѓу офицерите на 5-от армиски корпус стациониран во Левант, во Бејрут, Јафа и Ерусалим. Поради веќе на друго место споменатите причини на офицерите од 5-от армиски корпус во Дамаск, Македонија им се чинеше знатно погодна за револуционерно востание против Истамбул отколку Сирија. Поради тоа комитетот „Татковина и слобода“ го испрати Кемала преку Александрија и Атина во Солун за да основа таму гранка од организацијата. Благодарение на фактот што и повисоки офицери ги симпатизираа целите на „Татковина и слобода“, Мустафа Кемал можеше да се задржи 4 месеци во својот роден град. Таму еден генералштабен полковник му набави кај командантот на корпусот „отсуство поради лекување“ што му овозможи да може во униформа пак слободно да се движи. На распрашувањето на султановата полиција каде бил Кемал, пристанишниот командант на Јафа одговорил дека Кемал сега се наоѓа на воена операција во Синајска Пустина.

Во Солун Кемал ја основал македонската гранка на комитетот „Татковина и слобода“. Присутните дадоа клетва дека никогаш нема да ја предадат работата на револуцијата. Нивните имиња веќе беа наведени во изложувањето на Имхоф. Афет Инан ги потврди во својот приказ во 1937 год., но додаде

¹¹⁾ Карл Брокелман (Carl Brockelmann), Историја на исламските народи и држави (Geschichte der islamischen Völker und Staaten), Минхен-Берлин 1939, стр. 345 и след.

уште две имиња: Омер Наци и Хусрев Сами.¹²⁾ Комитетот во овој состав го потврди и подоцнежното истражување.

Ако ова изложување до тука се смета како релативно сигурно, тоа сепак не е случај во поглед на врските помеѓу комитетот „Татковина и слобода“ и организацијата „Единство и прогрес“ и неговото создавање. Ако одиме според Ремсауер, тогаш дејствувањето на „Единство и прогрес“ фактички престанало по прогонувачките бранови околу 1900 година, а новата организација била основана околу 1906/7 меѓу офицерите на 3-от армиски корпус и тоа под името „Османлиско слободарско здружение“. Други историчари, како на пример, и Алиев¹³⁾, претполагаат дека имало тесен контакт помеѓу париската емиграција и опозицијата во внатрешноста и тие во емиграцијата дејствително го гледаат продолжението на организацијата „Единство и прогрес“. Според оваа верзија центарот на „Единство и прогрес“ 1906 год. бил преместен од Париз во Солун. Комитетот развил интензивна активност. Според тоа основањето на „Османлиско слободарско здружение“ спаѓа во настојувањата да се обединат различните опозициони младотурски стремежи.

Основањето на „Османлиското слободарско здружение“ сите го датираат на 22 јули 1906 година. Според тоа, тоа се паѓа во време кога Мустафа Кемал престојувал во Солун. По моето мислење сепак останува отворено прашањето дали притоа се работело за комитетот на Мустафа Кемал или пак за организацијата, којашто е поврзана со името на Талат бег, Кемал бег, Енвер бег и којашто влегла во историјата под името „Единство и прогрес“. Јас сум склон кон последново мислење, бидејќи Имхоф зборува за тоа дека Талат основал еден таен комитет во Македонија речиси во исто време кога и Мустафа Кемал. Освен тоа, другарите на Мустафа Кемал при основањето на „Татковина и слобода“ во Солун укажаа на тоа дека „во сегашно време процесот на обединувањето на сите опозициони организации се врши околу комитетот „Единство и прогрес“, чијшто главен штаб веќе се наоѓа во Солун.“¹⁴⁾

Сепак додека материјалите од личниот архив на Кемал Ататурк не се уште достапни за јавноста, не ќе биде можно овие врски да станат дефинитивно јасни.

¹²⁾ Afet Inan, „Le Revolver sacré“, на наведеното место, стр. 616. — Според нивните професии се работеше за еден учител, еден артилериски офицер, еден професор по историја и литература во Воената школа во Солун, за директорот на таа школа и за еден директор на основно училиште.

¹³⁾ Алиев, стр. 83 и след. Исто така и А. У. Валуйский, К вопросу о создании первых маадотурецких организаций во: Ученые записки Института Востоковедения, том XIV., Москва 1956, стр. 218.

¹⁴⁾ S. Borack, Iktidar koltugundan idam sehpa's na, Istanbul 1962, стр. 9.

Но сепак е утврдено дека комитетот на Мустафа Кемал на 21 април 1907 година се соединил со комитетот „Единство и прогрес“, откако веќе пред тоа постоеле тесни контакти помеѓу овие две организации. Мустафа Кемал увидел дека понатамошно постоење на две одделни организации, коишто во дејствителност ја следеле истата цел, не можело да биде од голема корист за заедничката работа. При ова соединување наполно исчезна името „Татковина и слобода“ и кога во септември 1907 година Кемал најпосле добил заповедништво при Третата армија во Македонија, тој на 27 октомври 1907 година стапи официјално во редовите на комитетот „Единство и прогрес“. Овие факти даваат можност да се заклучи дека Кемаловиот комитет „Татковина и слобода“ бил значително послаб и помалку влијателен отколку комитетот „Единство и прогрес“. Според тоа, се чини дека не е оправдано Мустафа Кемал да се означи како **душа** во подготвувањето на Младотурската револуција, како што тоа го прават некои од неговите биографи.¹⁵⁾

Мустафа Кемал и за време на револуцијата од 1908 одигра само подредена улога во комитетот „Единство и прогрес“. Ние знаеме многу малку за неговата дејност од овие решавачки седмици на револуцијата. Познато е само тоа дека тој требаше да врши инспекција на железничката линија Солун — Скопје и притоа пренесуваше тајни пораки од комитетот.¹⁶⁾ Според моето мислење ова повлекување на Мустафа Кемал од политичката сцена, коешто по 1909 година се засили уште повеќе, не треба повеќе да се толкува само со слабоста на неговата сопствена политичка организација, туку поскоро со несогласување во мислењата што датира уште од тогаш помеѓу него и водачите на „Единство и прогрес“, особено со Енвер бег, за идната политичка судбина на Османлиското царство. Но да можат овие несогласувања во мислењето подобро да се разберат, умесни се неколку забелешки во врска со текот и карактерот на револуцијата од 1908 и 1909 година.

Со руската револуција од 1905 во којашто работниците и селаните водени од партијата на болшевиците ги затресоа темелите на царизмот, во Азија почна епохата на буржоаско-демократски револуции. Тие го документираат националното разбудување на источните народи, коишто се дигнаа, како

¹⁵⁾ Така н. пр. првата службена биографија: Moustafa Kemal Pacha, Sa Biographie d'après le nouvel annuaire officiel de Turquie, на наведеното место, стр. 150. По неа исто така следеше: Herbert Melzig, Kemal Atatürk, Франкфурт на М. 1937, стр. 23 и след. Тука проблемот на различните револуционерни организации се „решава“ напосто со тврдењето дека комитетот „Татковина и слобода“ си го изменил името во „Единство и прогрес“!

¹⁶⁾ Тврдењето на Р. Брок (R. Brock, Ghost on Horseback. The Incredible Atatürk, New York 1954, стр. 59 и след.), дека Мустафа Кемал уште во тоа време бил болен од некоја неизлечива болест и дека поради тоа не можел во настаните послано да се вмеша, не се потпира врз некои автентични сведоштва.

против домашната феудална реакција, така и против странскиот империјализам. Придружувајќи се кон настаните во Русија, револуционерната искра се запали и во Персија, Кина и Турција. 1907 година земјата ја зафати тешка економска криза придружена од гладот. Народни востанија на Балканот и во другите делови на Османлиското царство веќе не се прекратуваа. Поради платата што изостана со месеци цели воени единици и гарнизони почнаа да ја напуштаат должноста. Други трупи откажуваа да се качат на бродови определени за Јемен. Бидејќи голем број од овие востанија завршува со успех и цивилното население почна наскоро да учествува во нив. Во Битлис, Ван, Ерзерум и други градови народот се крена против корумпираните службеници, ги симна гувернерите и откажа да спроведува други наредби. Водството на армијата воопшто немаше смелост да ги употреби против народот „несигурните“ трупи.

До летото 1908 востанијата се проширија понатаму преку Мала Азија и Сирија. Дури и во главниот град на Босфор дојде до бунтови и востанија.

Под впечатокот на руската револуција турските офицери во Македонија општото вооружено востание против режимот на Абдул Хамид го поставија за главна точка на својата програма. Исто така и Парискиот конгрес на сите буржоаско-револуционерни организации од Османлиското царство, којшто се одржа од 27 до 29 декември 1907, се определи за вооружено востание. Во меѓувреме организацијата „Единство и прогрес“ беше изградила цврсти потпирни точки на целокупното подрачје на 3-от армиски корпус и надвор од него, така на пример, во македонските места Битола, Ресен, Охрид, Струга, Призрен*), Скопје, Миравци, Сер и Драма; во албанските градови Шкодра, Гирокастра па и во Едрене, Измир и Трабзон. Во летото 1908 на офицерите од комитетот „Единство и прогрес“ им се чинеше дека било зрело времето за дејствување. Тие корумпираниот режим во Истанбул го сметаа за неспособен да го заштити постоењето на царството. По средбата на англискиот крал Едуард VII со царот Никола II на 9 и 10 јуни 1908 во Ревал, во Турција сите се плашеа дека согласувањето на двајцата стари ривали ќе оди на сметка на турскиот посед во Европа. И на македонското ослободително движење му се закануваше опасност, бидејќи двајцата монарси се сложили во тоа, за воспоставување „ред“ во Македонија, да испратат таму една армија од големите сили во јачина од 10—12.000 луѓе и да го уништат движењето на вооружените одреди — четите. Според планот на востанието што го изработиле на 28 јуни 1908 год. во Ресен 50 младотурски офицери, вооруженото востание почна на 3 јули 1908 год. со тргнување во ресенските

*) Веројатно се работи за лапсус кај авторот кога овој град го калал на територијата на Македонија. (Заб. на Ред.).

планини на еден одред од 200 луѓе под команда на мајорот Ниази. Други такви одреди албански, македонски, бугарски и српски чети им се придружија. Комитетите во 3-от армиски корпус, а најпосле и во 2-от корпус, којшто беше стационариран во Тракија, истапија отворено. Кога Абдул Хамид веќе не гледаше никаква можност да го уништи востанието и кога комитетот се закани со марш на Истанбул, тој попушти и на 23 јули го објави повторното воведување на уставот.

Ленин уште во август 1908 укажа на тоа дека победата на буржоаската младотурска револуција од 1908 била „само половина победа или само едно парче од победа“.¹⁷⁾ Едната половиност се состоеше во тоа што во воспоставувањето на уставот Абдул Хамида го оставиле негибнат. Тоа нему и на феудално-клерикалната дворска клика им овозможи на 13 април 1909 да инсценираат контрареволюционерен пуч против власта на младотурците, коишто во меѓувреме беа се конституирале во партија. Но противударот дојде набргу. Енвер бег, Мустафа Кемал и други офицери на комитетот го наговорија генералот Шевкет паша од единиците на 2-от и 3-от армиски корпус да состави „ослободителна армија“. Мустафа Кемал вршеше функција на шеф на штабот од оваа армија. При оваа задача тој веќе ги покажа своите извонредни војнички способности. Прокламацијата до населението на Истанбул исто така потекна од неговото перо. На 24 април 1909 година ослободителната армија по кратка борба го зазеде Истанбул. Абдул Хамид го загуби својот престол. На негово место стапи брат му Мехмед V Решад, којшто беше наполно во рацете на партијата „Единство и прогрес“.

Но другата „половичност“ на револуцијата од 1907 имаше поголеми последици. Во својата програма од Великден 1909 партијата „Единство и прогрес“ беше ветила дека ќе изгради „самовладеене на народот и дека ќе го спроведе на полно конституционалниот систем, заснован врз одделување на властите“.¹⁸⁾ Од 17 декември наваму Османлиското царство имаше повторно парламент, а уставот ја гарантираше еднаквоста пред законот на сите граѓани, слобода на коалицијата, слобода на печатот и наставата. Писателите и публицистите можеа сега релативно слободно да пишуваат за социјалните, философските, и пред сè религиозните проблеми. На големата маса на народот револуцијата од 1908 не ѝ донесе никакво олеснение. Феудалната десетина не се укина како што беше ветено првобитно, а едно селско востание во вилаетот Ајдин младотурците безмилосно го уништија. Работниците, коишто

¹⁷⁾ В. И. Ленин, Запалувач во светската политика во: Дела, том 15, Берлин 1962, стр. 177.

¹⁸⁾ Г. Јешке: Создавање на османлиската уставна држава од почетоките до денес, (G. Jäschke, Die Entwicklung des Osmanischen Verfassungsstaates von den Anfängen bis zur Gegenwart), Берлин 1917, стр. 42.

уште 1872 година ја воделе својата прва борба за надница, отпрвин можеле да основуваат синдикати, а 1910 и Османлиска социјалистичка партија. Но владеачките младотурски кругови наскоро им забранија на работниците да штрајкуваат, а исто така ги распуштија и работничките организации.

Се покажа дека политичките слободи на уставот биле само на хартија. Партијата „Единство и прогрес“ беше на власт до есента 1918 година, со еден краток прекин од јули 1912 до јануари 1913. Поточно речено, во дејствителност тројца луѓе владејаа неограничено: Енвер, од 1913, министер на војната, генерал и од 1914, зет на султанот¹⁹⁾; Кемал, од 1913 воен гувернер на Истанбул, потоа министер на морнарицата и вицекарал на Сирија; Талат, министер на внатрешни работи а од 1916 велики везир. Тие со крвав терор отстранија секоја опозиција. Парламентот, султанот, великиот везир и останатите министри претставуваа смоквин лист зад којшто ја криеја голата диктатура. Големопоседниците и мнозинството од корумпираните службеници не требаше да се плашат од овие нови луѓе и им се ставија на располагање. На младотурскиот „триумвират“ му беше помалку до внатрешни реформи, отколку до тоа да го запрат со сите средства распаѓањето на царството.

На 23 јули 1908 година и во наредните денови во Истанбул и во целото Османлиско царство по улиците се прегрнуваа мухамеданци, христијани, Турци, Македонци, Ерменци, Бугари и Грци. Топол занес на збратимување ги опфати луѓето, бидејќи младотурците беа објавиле дека веќе немало разлика помеѓу различните религии и националности. Но наскоро пропадна сонот за слободно, еднакво и мирољубиво соединување на народите под знамето на „османлиството“. Што разбираа под тоа младотурските водачи го кажаа, откако поверуваа дека власта им била осигурена. На 16 август 1909 со еден закон се забрани оформувањето на политички здруженија врз етничка или национална основа. Потоа беа затворени клубовите и друштва на одделни балкански народи, коишто активно учествувала во револуцијата од 1908 година. На 27 септември истата година следеше „Закон за спречување на грабеж и бунт“. Владата можела сега да ги разоружи четите, да ги распушти и строго да го казни недозволеното поседување на оружје. Младотурците сакаа ништо помалку од тоа, на целото царство, т.е. на Албанците, Македонците, Ерменците, Курдите и Арапите да им го наметнат турскиот јазик. Турскиот јазик стана официјален јазик во сите управи и школи. Само оној што знаеше турски можеше да биде избран во парламентот.

Иако постои само мал број сигурни сведоштва за овој животен период на Мустафа Кемал, тие сепак јасно покажу-

¹⁹⁾ Енвер е роден исто како и Мустафа Кемал 1881 година, како син на железнички службеник. Овој како и оној го доби истото образование во воените школи и Истанбулската воена академија.

ваат дека тој дојде во сè поголема противречност со водачите на партијата „Единство и прогрес“ и дека истата ја напушти во летото 1909 година. По револуцијата од 1908 Мустафа Кемал не се сложуваше со официјалната политика на „Единство и прогрес“ воглавно во три прашања: 1) Уште за време на неговата команда во Сирија, кај него се појавија сомненија дали воопшто ќе биде можно да се запази османлиското „единство“, дури и при успешна револуција против Абдул Хамид, а во казнените експедиции за собирање на данок тој го запозна непремостивото непријателство на арапскиот народ спрема султановиот режим. Тој се револтирал што во дворот на касарната турски подофицер тепал еден арапски регрут. Подоцна раскажувал дека во него се бунтувала совеста на **Турчин** и дека го видел злосторничкото во османлискиот владеечки систем, којшто на секој турски подофицер му дозволувал да тепа Арап, т.е. припадник на еден стар културен народ.²⁰⁾

И по револуцијата од 1908 имаше пак масакрирања на Ерменци и казнени експедиции против Албанците. Во една таква експедиција тој лично учествувал. Сè тоа го зајакна само неговиот скептицизам спрема османлизмот. По победата над албанското востание 1910 год. Кемал во една здравица изрази дека бил длабоко нажален што турската армија — османлиската воопшто не постоела — требало да се занимава со вакви работи. Тој се надевал дека ќе дојде ден кога **турската** армија ќе ја спаси независноста на **турската** нација.²¹⁾

Неговото длабоко разочарување во она што се случи по 1908 се изрази во неговите горчливи и саркастични критики, коишто не се плашеше да му ги изнесе и на самиот младотурски триумвират. Така еден ден тој му укажа на Кемал дека младотурскиот државен идеал — „османлизмот“ — е авантуризам: „Помеѓу нас можат да се најдат луѓе што трчаат по сеништа и застарени фикции.“²²⁾

Во мислењето на Мустафа Кемал постепено се оформуваше уверението дека на турскиот народ патот кон подобра иднина може да му го расчисти само турска национална држава и откажување од тоа да ги потчинуваат другите народи. Со тоа Кемал му припаѓал на оној дел од турските буржоаски националисти, коишто веќе кратко време пред Првата светска војна и за време на истата се откажуваа од османлиските фикции и од пантурските хегемонистички стремежи.

2) Има знаци за тоа дека Мустафа Кемал фрлил поглед преку ограничениот либерален хоризонт на младотурските во-

²⁰⁾ Милер, на наведениот место, стр. 8 и след.

²¹⁾ Irfan Orga, Phoenix Ascendant. The Rise of Modern Turkey, Лондон 1958, стр. 39 и след.

²²⁾ Les Souvenirs du Gâzi Moustafa Kemâl Pacha, изд. од J. Deny, во: Revue des Études Islamiques 1/1927, стр. 139.

дачи и разбрал дека само народот, селанецот, ќе биде во состојба судбината на Турција да ја сврти на добро. Тој раскажуваше од времето, кога пред Првата светска војна бил аташе во Софија, за гордото и самоуверено настапување на бугарските селани. Мустафа Кемал имаше желба турскиот селанец да се здобие со иста таква самоувереност и да стане господар на земјата.²³⁾ На овој малку романтичен и матен, но чесен демократизам, тој му останал верен низ целиот живот. Навистина тој честопати зборот го сметаше за дело и многу нешто од неговите добри намери во врска со народот останал неостварено.

3) Мустафа Кемал, како и мнозина други патриотски настронени офицери и интелектуалци, се надеваше дека со востанието против Абдул Хамида ќе го отстрани странското влијание и дека ќе ја запази земјата од судбината да стане полуколонија на империјалистичките сили. Но бруталната „османлизиција“ на младотурците на самите нив им ја одзеде можноста да водат независна политика. Тие сега, како и порано, беа упатени на странска финансиска помош за да можат да ја одржат власта над нетурските народи од Османлиското царство. Ориентацијата кон германските империјалисти што се гледаше уште под Абдул Хаמיד во младотурската ера стана поинтензивна. Ёнвер-паша и неговата клика земаа уште повеќе заеми од германските банки отколку во времето на Абдул Хамида, купуваа кај Круп уште повеќе топови и најпосле 1913 година доведоа на Босфор нова официјална германска воена мисија под генерал Лиман фон Сандерс, којашто ја реорганизира османлиската армија. Притоа сите поважни функции во турскиот генералштаб, артилеријата, техничките трупи и воената индустрија преминаа во рацете на германски воени лица.

И со тоа не се исполнија очекувањата на Мустафа Кемал. Навистина и тој реорганизацијата на армијата ја сметаше за безусловно потребна, но веруваше дека Турција со сопствени сили би можела тоа да го спроведе. На таа задача тој ѝ се посвети со голем полет, првин како командант на еден офицерски курс во Солун, потом како заповедник на еден пешадиски полк и најпосле од септември 1911 во Истанбулското министерство на војната. Тој стана омразен кај своите старешини и водачите на „Единство и прогрес“, бидејќи во претставки, меморандуми и лични разговори им го обрнуваше вниманието на опасноста којашто ѝ се закануваше на државата поради премногу силното германско влијание. Особено ги зеде на нишан Ёнверовите тесни политички и финансви врски во Берлин, коишто овој беше ги воспоставил таму за време на својата тригодишна дејност како воен аташе. Кемал со својата опозиција не беше осамен, бидејќи во младотурската пар-

²³⁾ Цит. според Опра, (Orga), стр. 46.

тија постоеше силно кон Антантата пријателски наклонето крило. Кај нив и кај Кемал-паша, тој најде на разбирање со своите обвинувања и предупредувања. Мустафа Кемал уште пред Првата светска војна беше веќе толку познат во воените кругови на Истанбул како противник на германските империјалисти што и тогашниот австриски воен аташе Помианковски известува во своите мемоари за тоа.²⁴⁾

Сепак нешто решавачко уште тогаш го делеше од привржениците на една пробританска или профранцуска политика: тој хегемонијата на Германците не сакаше да ја смени со таа на другите империјалисти, туку сакаше неговата татковина да биде слободна од **секоја** империјалистичка хегемонија. Неговото настапување како водач на националната турска ослободителна војна против империјалистите од Антантата и нивните грчки помошници во 1919 до 1923 година го претставува најдобриот доказ за ова принципиелно антиимперијалистичко држење на Кемал Ататурк.

Резимирајќи го сето горно може да се констатира дека при подготвувањето на младотурската револуција Кемал Ататурк одиграл мошне значителна улога, но таа поради досега премногу оскудниот изворен материјал сепак не може да се осветли во својот полн обем. За време на револуцијата и по неа Кемал Ататурк се повлече во позадината на политичките настани, но стана остер критичар на новите младотурски властодршци. Во тоа време неговото мислење се разви во правец на прогресивен, буржоаски, турски национализам со антиимперијалистичка цел. Политичките искуства што тој ги насобра пред, за време и непосредно по младотурската револуција, решавачки го определија неговото понатамошно мислење и дејствување.

Кемал Ататурк несомнено стана една истакната личност, војсководител и политичар, којшто се чувствуваше најтесно поврзан со судбината на својот народ и од тука секогаш црпеше нова сила. Тој секој свој чекор ладно го пресметуваше, внимавајќи секогаш на границите што му беа дадени, но едновременно спремен на смели и решавачки одлуки. Но она што најпосле му дозволи да има толку успех, беше фактот што тој ја разбра основната насока на општествениот развиток во првата третина од 20 век, што дејствуваше според тоа и со тоа му помогна на историскиот прогрес да се пробие.

(Превела од германски Маргарита Алексовска)

²⁴⁾ Јозеф Помианковски, Пропаст на Отоманското царство (Joseph Pomiankowski, Der Zusammenbruch des Ottomanischen Reiches), Цирх/Лајпциг/Виена 1928, стр. 55.